

ing, for a man the best, that it is given nature. Deep self-actualization stimulates personality growth, development, realization, both in the vital and in professional field.

The level of self-actualization was probed by the method of «Samoaktualizaciyniy test of E. Shostroma (SAT)». 78 tutors of child's preschool - women different age and to experience - took part in testing.

It was found out, that not all tutors of investigated group are characterized self-actualization of all of the parts of own potential, which self-actualization consists of. The high marks of indexes testify to self-actualization of personality. Such marks expressed only part of educators – from 12,9% to 34,7%. It is indexes after the scales of «competence in time», «valued orientations», «looks, on nature of man», «self-esteem», «cognitive necessities». Low marks which specify on absence of self-actualization were certain for tutors from 10,3% to 50,0%. It is indexes of scales «support», «sensitivity to itself», «spontaneity», «self-acceptance», «acceptance of aggression». A group of tutors (50,0%) with low indexes after a scale «acceptance of aggression» are defined. It testifies to possibility of development of neurological disorders for such ertors, they make a risk group. The mean normative values of marks were inherent from 24,4% to 44,7% tutors . This fact gives a hope, that certain motivation or other factors, desire, will bring such educators over to the prospect of self-actualization.

Key words: professional activity, tutor, self-actualization.

УДК: 159.938

Кокун О.М.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ЕМПІРИЧНІ ОСНОВИ

Кокун О.М. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: концептуально-емпіричні основи. В статті викладено основні положення *концепції психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення особистості*. Концепція містить шість складових: 1) обґрунтування актуальності проблеми професійного самоздійснення особистості; 2) визначення та змістовне розкриття ключових понять; 3) принципи дослідження професійного самоздійснення особистості; 4) специфічні психофізіологічні засади вивчення професійного самоздійснення фахівця; 5) загальні закономірності професійного самоздійснення фахівця; 6) психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення фахівця.

Ключові слова: самоздійснення, професійне самоздійснення, професійне становлення, ознаки самоздійснення, фахівці.

Кокун О.М. Психофизиологические закономерности профессионального самоосуществления личности: концептуально-эмпирические основы. В статье изложены основные положения концепции психофизиологических закономерностей профессионального самоосуществления личности. Концепция содержит шесть составляющих: 1) обоснование актуальности проблемы профессионального самоосуществления личности; 2) определение и содержательное раскрытие ключевых понятий; 3) принципы исследования профессионального самоосуществления личности; 4) специфические психофизиологические основы изучения профессионального самоосуществления личности; 5) общие закономерности профессионального самоосуществления личности; 6) психофизиологические закономерности профессионального самоосуществления личности.

Ключевые слова: самоосуществление, профессиональное самоосуществление, профессиональное становление, признаки самоосуществления, специалисты.

Постановка проблеми. Вихідні передумови. Надзвичайна актуальність феномену особистісного і, зокрема, професійного самоздійснення людини зумовлює необхідність його поглибленого вивчення і, відповідно, системних досліджень на це спрямованих. Саме таким дослідженням стала планова фундаментальна науково-дослідна робота "Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості", яка виконувалася лабораторією вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України у 2013 – 2015 рр. Її основною метою стала розробка концепції психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення особистості. Отримані в ході виконання дослідження результати вже знайшли відображення у низці публікацій ([1 - 9] та ін.).

Мета статті. У статті ми викладемо основні положення *концепції психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення особистості*, розробленої на основі результатів здійснених теоретичних і емпіричних досліджень.

Виклад методики і результатів досліджень.

У дослідженнях, спрямованих на визначення закономірностей професійного самоздійснення фахівців, в якості основного дослідницького інструментарію було використано розроблений нами Опитувальник професійного самоздійснення та три психодіагностичні методики: Шкалу самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, Методику К. Замфір у модифікації А. Реана "Мотивація професійної діяльності", Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ). В якості додаткових було використано опитувальник, розроблений для визначення етапу та чинників професійного становлення фахівців, та низку психодіагностичних методик. Зокрема, Методику виявлення "Комунікативних та організаційних здібностей" – КОЗ-2, Модифікацію опитувальника на професійне "вигорання" та деформацію – МВІ, Методику "Вивчення задоволеності своєю професією та роботою" та ін...

Емпіричні дослідження здійснювалися в дистанційний та традиційний спосіб. У першому випадку використовувався діагностичний Інтернет-сайт (<http://prof-diagnost.org>), діагностику на якому за повним набором методик пройшли 332 фахівці різних професій. У другому – емпіричні дослідження безпосередньо проводилися співробітниками лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. В них взяли участь 429 фахівців, зокрема, 30 топ-менеджерів комерційних організацій, 32 працівника профспілкових організацій, 69 лікарів різних спеціалізацій, 19 програмістів та системних адміністраторів, 78 вихователів ДНЗ, 71 доцент та викладач ВНЗ, 35 практичних психологів галузі освіти, 25 викладачів музичних шкіл, 39 вчителів середніх шкіл, 31 науковець вищої кваліфікації.

Основні положення концепції психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення особистості

Отримані в процесі дослідження теоретичні та емпіричні результати надали можливість обґрунтувати *концепцію психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення особистості*, яка містить шість складових: 1) обґрунтування актуальності проблеми професійного самоздійснення особистості;

2) визначення та змістовне розкриття ключових понять; 3) принципи дослідження професійного самоздійснення особистості; 4) специфічні психофізіологічні засади вивчення професійного самоздійснення фахівця; 5) загальні закономірності професійного самоздійснення фахівця; 6) психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення фахівця.

Обґрунтування актуальності проблеми професійного самоздійснення особистості

Проблема професійного самоздійснення є однією і найбільш актуальних проблем сучасної людини. Її загострення зумовлено постійним прискоренням науково-технічного прогресу та характерними для сучасного суспільства швидкими економічними, політичними, соціальними та духовними перетвореннями. Ці об'єктивні тенденції суспільного розвитку потребують все глибшої реалізації інноваційного потенціалу особистості, розвитку вміння ставити нові життєві цілі, здатності їх домагатися, усвідомлювати та відстоювати власну індивідуальність.

Однак на сьогоднішній день існує обмаль досліджень феномену життєвого самоздійснення особистості, спрямованих на визначення його сутності, як системного явища вищого порядку стосовно близьких за значенням термінів (самореалізація, самоактуалізація, саморозвиток та ін.). Досліджень ж феномену професійного самоздійснення, яке є однією з найважливіших складових, а для більшості людей – й основною формою особистісного самоздійснення, практично не здійснювались.

Визначення та змістовне розкриття ключових понять

Особистісне самоздійснення являє собою свідомий саморозвиток людини, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного "простору життя".

Професійне самоздійснення – одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями.

Професійне самоздійснення може відбуватися у **двох взаємопов'язаних формах**: 1) **зовнішньопрофесійній** (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності); 2) **внутрішньопрофесійній** (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно-важливих якостей).

Стосовно до кожної форми виділено по **5 ознак професійного самоздійснення**:

1) **внутрішньопрофесійні**: потреба у професійному вдосконаленні, наявність проекту власного професійного розвитку, переважаюче задоволення власними професійними досягненнями, постійна постановка нових професійних цілей, формування власного "життєво-професійного простору";

2) **зовнішньо-професійні**: досягнення поставлених професійних цілей, визнання досягнень фахівця професійним співтовариством, використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії, вияв високого рівня творчості у професійній діяльності.

Явище професійного самоздійснення можна розглядати як у **абсолютному плані** (співвідносячи його рівень у певного фахівця із якимись загальними критеріями), так і у **відносному**, який відображає ступінь реалізації особистісно-професійного потенціалу певного фахівця відносно його індивідуальних можливостей.

Ми виходимо із загальнонаукового розуміння змісту поняття "**закономірностей**" як *відносно стійких взаємозв'язків між явищами і об'єктами реальності, що відображають сутність їх розвитку*. Встановлення найбільш стійких внутрішніх взаємозв'язків, які утворюють структуру професійного самоздійснення, дозволяє відобразити сутність феномену у динаміці його розвитку, щодо стійких зовнішніх взаємозв'язків – визначити взаємозалежність професійного самоздійснення з особистісним потенціалом фахівця відносно ступеня реалізації його індивідуальних можливостей. Саме тлумачення закономірностей під таким кутом зору дозволяє співвіднести такі важливі для особистісно-професійного становлення категорії, як *можливість і дійсність*.

Принципи дослідження професійного самоздійснення особистості

Дослідження професійного самоздійснення особистості мають засновуватись на **принципах** науковості, системності та індивідуалізації.

1. Принцип *науковості* передбачає, що дослідження професійного самоздійснення особистості мають базуватись на загальнонауковій методології, сучасних наукових досягненнях (зокрема, психології та психофізіології), використанні науково обґрунтованих методів та методик, врахуванні науково обґрунтованих даних щодо сутності досліджуваного феномену.

2. Принцип *системності* передбачає необхідність урахування різних рівнів системної організації людської індивідуальності (фізіологічного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного тощо) у взаємозв'язку із значущими аспектами професійної діяльності та соціальних взаємодій людини.

3. Принцип *індивідуалізації* – необхідність урахування індивідуальних особливостей, професійних та життєвих обставин фахівців при оцінці рівня їх професійного самоздійснення та наданні рекомендацій щодо його підвищення.

Специфічні психофізіологічні засади вивчення професійного самоздійснення фахівця

Професійне самоздійснення фахівця засновується на його відповідному *психофізіологічному стані* та "*професійних психофізіологічних органах*".

Психофізіологічний стан фахівця – виразник образу і комплексу образів тіла, розташованих між ним і предметом праці, провідник впливів на здійснення задуму і втілення їх у матеріали відкриттів, винаходів чи у створюванні художніх образів. Цей стан є комплексом: образів апперцепції, антиципації та

образів тіла у сукупність і послідовність змін: 1) інтенсивності, 2) глибини і 3) забарвлення.

Процес вироблення *професійних психофізіологічних органів* спеціалізованих на втіленні задуму забезпечується технологіями і діями, розбудованими на законах: готовності, ефекту здійснення та вправлення у вправності, хисті. /За В.В. Клименком/

Виявлення психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення фахівців професій, пов'язаних із складно координаційною руховою структурою має засновуватися на *методологічних засадах сучасної інтегративної психофізіології*, яка являє собою галузь міждисциплінарних досліджень, що знаходиться на перетині психології, біології, фізіології, нейрофізіології; вивчає і пояснює у їх єдності причино-наслідкові зв'язки між психічними явищами та особливостями функціонування нейрофізіологічних механізмів, особливості перебігу психічних та нейрофізіологічних процесів, механізми організації, побудови, управління рухами, діями, діяльністю та поведінкою індивіда. Основною відмінністю інтегративної психофізіології від усіх сфер у царині сучасних психофізіологічних досліджень є положення про те, що внесок кожного з рівнів функціонування інтегративно діючої циклічної, двокільцевої, матричної, багаторівневої функціональної системи організації побудови та управління рухами, діями, діяльністю, поведінкою у кінцевий результат різновеликий та визначається реальними можливостями індивіда у конкретній ситуації на момент її реалізації /За О.Р. Малхазовим/.

Вивчення ознак професійного самоздійснення фахівців *має відбуватися в єдності з їхніми психодинамічними властивостями* за трьома "координатами" – вік, стать та індивідуально-типологічні властивості (як відносно стійкі властивості індивідуальності): темпераментальні характеристики та характерологічні особливості. На цій основі мають виокремлюватися найбільш стійкі зовнішні взаємозв'язки (закономірності) професійного самоздійснення, які наявні у психофізіологічному аспекті. /За Г.В. Гуменюк/

Загальні закономірності професійного самоздійснення фахівця

У переважної більшості фахівців рівень професійного самоздійснення істотно підвищується після 40 років. Такі фахівці мають достовірно вищі як загальний рівень професійного самоздійснення, так і його дві форми – рівні внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення. Із десяти ознак професійного самоздійснення у фахівців після 40 років спостерігається достовірне підвищення рівня вираженості семи: "потреба у професійному вдосконаленні", "переважаюче задоволення власними професійними досягненнями", "досягнення поставлених професійних цілей", "визнання досягнень фахівця професійним співтовариством", "використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями", "формування власного "життєво-професійного простору" та "вияв високого рівня творчості у професійній діяльності".

Рівень професійного самоздійснення фахівців істотно підвищується від етапів професійної адаптації та первинної професіоналізації до етапу вторинної професіоналізації і далі ще продовжує зростати на етапі професійної майстер-

ності. Зростання рівня зовнішньо-професійного самоздійснення від одного етапу професійного становлення до іншого є більш вираженим, ніж внутрішньо-професійного.

Показники професійного самоздійснення чоловіків та жінок практично не відрізняються (за виключенням показника "постійна постановка нових професійних цілей", який є достовірно вищим у чоловіків).

Фахівці професій обслуговування мають істотно нижчий за представників інших професійних груп (фахівці професій типу "людина-людина", "людина-знак", "людина-техніка", творчих та робітничих професій) як загальний рівень професійного самоздійснення, так і обидві його форми. Найвищі ж показники професійного самоздійснення мають фахівці творчих професій, хоча й не істотно перевищуючи показники представників інших професій. Такі результати є очевидно логічними, адже професійні обов'язки, спрямовані на обслуговування інших порівняно обмежують можливості фахівця до самоздійснення у власній професії. У той час як творчі професії за своїм змістом надають для самоздійснення найвищі можливості. Саме тому фахівці цих професій найбільшою мірою відрізняються від інших професійних груп істотно вищою вираженістю такої ознаки як "постійна постановка нових професійних цілей".

Встановлено *загальну закономірність* до перевищення рівня внутрішньо-професійного самоздійснення над зовнішньо-професійним. Найбільш вираженою вона є у програмістів та системних адміністраторів, лікарів, вихователі ДНЗ та вчителів середніх шкіл; найменш вираженою – у топ-менеджерів комерційних організацій.

Найвищим загальний рівень професійного самоздійснення виявився у програмістів/системних адміністраторів й топ-менеджерів комерційних організацій, істотно перевищивши показники всіх інших професій. При цьому, програмісти/системні адміністратори перевищують топ-менеджерів комерційних організацій за рівнем внутрішньо-професійного самоздійснення, а для останніх, навпаки, властивим є суттєво вищий рівень зовнішньо-професійного. Далі за узагальненими показниками професійного самоздійснення йдуть фахівці таких двох професій як вчителі середніх шкіл та лікарі, теж маючи значно вищі їх рівні за фахівців інших шести професій.

Програмісти/системні адміністратори, мають найвищі показники за всіма 5 ознаками внутрішньо-професійного самоздійснення. Серед представників інших професій, потреба у професійному вдосконаленні та переважаюче задоволення власними професійними досягненнями найбільш вираженою є в топ-менеджерів комерційних організацій. Наявність проекту власного професійного розвитку, постійна постановка нових професійних цілей – у лікарів. Формування власного "життєво-професійного простору" найбільш виражене в топ-менеджерів комерційних організацій та вчителів середніх шкіл.

Працівники профспілкових організацій мають порівняно найменшу потребу у професійному вдосконаленні, проектуванні власного професійного розвитку та постійній постановці нових професійних цілей. Найнижче задоволення власними професійними досягненнями властиве для практичних психологів га-

лузі освіти. Формування власного "життєво-професійного простору" найменш виражене в вихователів ДНЗ.

На відміну від внутрішньопрофесійного самоздійснення, програмісти/системні адміністратори мають найвищі показники лише за двома з п'яти ознак зовнішньопрофесійного самоздійснення (досягнення поставлених професійних цілей та визнання досягнень фахівця професійним співтовариством), та й то лише незначно перевищивши показники топ-менеджерів комерційних організацій. Останні мають суттєво вищі показники за представників інших професій за трьома ознаками, що залишилися.

За кількісною вираженістю ознак внутрішньопрофесійного самоздійснення найвищий прояв мають постійна постановка нових професійних цілей та потреба у професійному вдосконаленні, достовірно перевищуючи вираженість інших ознак. Вираженість формування власного "життєво-професійного простору" також є достовірно вищою за дві останні ознаки. Серед ознак зовнішньопрофесійного самоздійснення найвищий прояв має розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії, суттєво перевищуючи вираженість всіх інших ознак.

Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення фахівців

В якості *внутрішніх* закономірностей професійного самоздійснення виступають визначені в емпіричному дослідженні "внутрішні" взаємозв'язки між різними показниками професійного самоздійснення фахівців. В якості *зовнішніх* – взаємозв'язки між показниками професійного самоздійснення та показниками різних психодіагностичних методик, дотичних до проблеми дослідження, а також зв'язки показників професійного самоздійснення з віком фахівців.

Щодо *загальних внутрішніх закономірностей* професійного самоздійснення, виявлено, що рівні внутрішньопрофесійного і зовнішньопрофесійного самоздійснення достатньо тісно пов'язані між собою ($r = 0,75$), що є природним, оскільки внутрішньопрофесійне самоздійснення являє собою природну передумову для зовнішньопрофесійного. Але, разом із тим, такий коефіцієнт кореляції показує, що ці дві форми самоздійснення не тотожні між собою й є, певною мірою, самостійними.

Також істотні кореляційні зв'язки наявні й між ознаками зовнішньопрофесійного самоздійснення та рівнем внутрішньопрофесійного ($r = 0,48 - 0,63$) та навпаки – між ознаками внутрішньопрофесійного та рівнем зовнішньопрофесійного самоздійснення ($r = 0,53 - 0,64$), що підтверджує тезу про природне зумовлювання зовнішньопрофесійного самоздійснення внутрішньопрофесійним.

Щодо *загальних зовнішніх закономірностей* професійного самоздійснення, виявлено цілу низку кореляційних зв'язків різних показників цього феномену із показниками використаних в дослідженні психодіагностичних методик та опитувальника.

Узагальнені показники професійного самоздійснення істотно корелюють із базовими шкалами Самоактуалізаційного тесту – шкалами "компетентності в часі" та "підтримки" у межах $r = 0,32 - 0,45$ ($p \leq 0,001$), що свідчить про зумов-

лення можливості професійного самоздійснення фахівця його здатністю у всій повноті переживати теперішній момент свого життя, бачити своє життя цілісним, відчуваючи нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, незалежності його цінностей і поведінки від зовнішнього впливу.

Найвищі кореляційні зв'язки узагальнених показників професійного самоздійснення наявні з такими додатковими шкалами САТ як шкали "ціннісних орієнтацій" та "самоповаги" ($r = 0,53 - 0,75; p \leq 0,001$). Це надає можливість стверджувати, що здатність фахівця до професійного самоздійснення найбільшою мірою зумовлюється спрямованістю на самоактуалізацію, його здатністю цінувати свої достоїнства, позитивні властивості характеру. При цьому, вищевказана залежність більш виражено виявляється щодо внутрішньо-професійного самоздійснення.

Помітні зв'язки наявні між узагальненими показниками професійного самоздійснення та трьома шкалами САТ – "поглядів на природу людини", "синергії" та "креативності" ($r = 0,4 - 0,56; p \leq 0,001$), що до важливих передумов професійного самоздійснення фахівця дозволяє віднести й позитивне ставлення до природи людини, наявність в нього здатності до цілісного сприйняття світу і людей, високий рівень творчої спрямованості особистості.

Згідно отриманих результатів, в якості істотної передумови професійного самоздійснення фахівця також можна розглядати наявність у нього високого рівня професійної самоефективності, внутрішньої та зовнішньої позитивної професійної мотивації, достатньо високий рівень розвитку комунікативних та організаційних здібностей, високий ступінь задоволеності своєю професійною діяльністю.

Важливою передумовою професійного самоздійснення і, певною мірою, вже і його проявом є сформованість професійної позиції та індивідуального стилю професійної діяльності фахівця, професійна мобільність, гнучкість стилю діяльності, рівні творчого здійснення та самопроекування професійної діяльності і кар'єри. Достатньо тісно пов'язані з професійним самоздійсненням показники задоволеності фахівця змістом професійної діяльності, зарплатою, кар'єрою та соціальним становищем, інтенсивності його зусиль щодо підвищення професійного рівня, позитивних стосунків із начальством та стану здоров'я.

Вкрай несприятливими для професійного самоздійснення фахівця чинниками виявилися такі складові професійного "вигорання" та деформації як емоційне виснаження, деперсоналізація та редукація особистих досягнень.

Щодо *порівняльних зовнішніх закономірностей* професійного самоздійснення фахівців різних професій встановлено, що загальний рівень професійного самоздійснення має достовірну кореляцію з віком лише у досліджуваних фахівців двох професій із десяти (доцентів та викладачі ВНЗ і практичних психологів галузі освіти). Ще у представників однієї професії – працівників профспілкових організацій кореляція має достовірність на рівні статистичної тенденції. При цьому, у фахівців половини професій, які взяли участь в дослідженні – п'яти із десяти, кореляція загального рівня професійного самоздійснення з віком близь-

ка до нульової (топ-менеджери комерційних організацій, лікарі, вихователі ДНЗ, вчителі середніх шкіл, науковці вищої кваліфікації).

Однак, вікову специфіку професійного самоздійснення фахівців різних професій більш наочно характеризують кореляційні зв'язки з віком його двох складових окремо. Так, у програмістів та системних адміністраторів із віком досить виражено корелює рівень внутрішньо-професійного самоздійснення. Також достовірною позитивною є його кореляція з віком у доцентів та викладачів ВНЗ. А от у вихователів ДНЗ наявна тенденція до зменшення внутрішньо-професійного самоздійснення з віком. Рівень зовнішньо-професійного самоздійснення найбільш виражено корелює з віком у практичних психологів галузі освіти, доцентів та викладачів ВНЗ, працівників профспілкових організацій.

Встановлено, що з віком достовірно *збільшуються*:

- формування власного "життєво-професійного простору" у працівників профспілкових організацій, доцентів та викладачів ВНЗ, практичних психологів галузі освіти, науковців вищої кваліфікації;
- визнання досягнень фахівця професійним співтовариством у доцентів та викладачів ВНЗ і практичних психологів галузі освіти;
- використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями у вихователів ДНЗ, практичних психологів галузі освіти та науковців вищої кваліфікації;
- розкриття особистісного потенціалу і здібностей у практичних психологів галузі освіти;
- вияв високого рівня творчості у професійній діяльності в працівників профспілкових організацій, доцентів та викладачів ВНЗ, практичних психологів галузі освіти.

Також з віком достовірно *зменшуються*:

- проектування власного професійного розвитку у працівників профспілкових організацій та вихователів ДНЗ;
- постійна постановки нових професійних цілей у викладачів музичних шкіл ($p \leq 0,05$).

Показники професійного самоздійснення найтісніше корелюють із базовими шкалами Самоактуалізаційного тесту ("компетентності в часі" та "підтримки") у доцентів та викладачів ВНЗ, психологів галузі освіти, науковців вищої кваліфікації. У програмістів та системних адміністраторів, навпаки, можливості професійного самоздійснення значною мірою перешкоджають високі бали за цими шкалами. Оскільки представники цієї професії мають суттєво вищі за інших фахівців показники базових шкал САТ, очевидно, що "надмірна життєва самоактуалізованість" вже починає заважати окремим складовим їх професійного самоздійснення.

У фахівців практично усіх досліджуваних професій (за виключенням програмістів та системних адміністраторів), із показниками професійного самоздійснення достатньо тісно та достовірно корелює рівень професійної самоефективності, найбільшою мірою у вчителів середніх шкіл, топ-менеджерів комерційних організацій, працівників профспілкових організацій, лікарів, доцентів

та викладачі ВНЗ, практичних психологів галузі освіти та науковців вищої кваліфікації.

Узагальнені показники професійного самоздійснення найтісніше пов'язані із внутрішньою професійною мотивацією у працівників профспілкових організацій, доцентів та викладачів ВНЗ, викладачів середніх та музичних шкіл, лікарів та вихователів ДНЗ. Лише у програмістів та системних адміністраторів спрямованість зв'язків між цими показниками зворотна, що знову ж таки свідчить про явну "не типовість" цих фахівців. Так у них, на противагу фахівцям усіх інших професій, у плані професійного самоздійснення принципово більше значення відіграє зовнішня позитивна мотивація.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні основних чинників професійного самоздійснення фахівців різних професій та розробці на цій основі конкретних заходів та практичних рекомендацій щодо психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення фахівців із врахуванням актуальних соціально-економічних умов.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Г.В. Професійне самоздійснення вченого: постановка проблеми та алгоритм дослідження / Г.В. Гуменюк // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 14. – С. 34-45.
2. Завадська Т.В. Професійне самоздійснення вихователів дитячих дошкільних закладів / Т.В. Завадська // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 14. – С. 70-81.
3. Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О.М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 1 – 5.
4. Кокун О.М. Опитувальник професійного самоздійснення / О.М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. - № 7. – С. 35 - 39.
5. Кокун О.М. Детермінація самоздійснення фахівців різних професій / О.М. Кокун // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2015. – Вип. 743. Педагогіка та психологія. – С. 109 - 115.
6. Корніяка О.М. Особливості професійного самоздійснення викладача вищої школи / О.М. Корніяка // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький: “Видавництво КСВ”, 2015. – Вип. 17. – С. 74 – 81.
7. Кружева Т.В. Професійне самоздійснення: система понять / Т.В.Кружева // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Том. V: Психофізіоло-

- гія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Вип. 14. – С. 109 - 115.
8. Панасенко Н.М. Вплив синдрому емоційного вигорання на професійне самоздійснення лікаря / Н.М. Панасенко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 14. – С. 155-164.
  9. Kokun O.M. Features and factors of professional self-fulfilment of skilled people // Social Welfare. Interdisciplinary Approach. – 2014. – № 4 (1). – P. 18 - 30.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Gumenjuk G.V. Profesijne samozdijsnennja vchenogo: postanovka problemy ta alhorytm doslidzhennja / G.V. Gumenjuk // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – 2014. – Tom. V: Psyhofiziologija. Psihologija pracı. Eksperymental'na psihologija. – Vypusk 14. – S. 34-45.
2. Zavads'ka T.V. Profesijne samozdijsnennja vyhovateliv dytjachyh doshkil'nyh zakladiv / T.V. Zavads'ka // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk nauko-vykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – 2014. – Tom. V: Psyhofiziologija. Psihologija pracı. Eksperymental'na psihologija. – Vypusk 14. – S. 70-81.
3. Kokun O.M. Zhyttjeve ta profesijne samozdijsnennja yak predmet doslidzhennja suchasnoi' psihologii' / O.M. Kokun // Praktychna psihologija ta social'na robota. – 2013. – № 9. – S. 1 – 5.
4. Kokun O.M. Opytuval'nyk profesijnogo samozdijsnennja / O.M. Kokun // Praktychna psihologija ta social'na robota. – 2014. – № 7. – S. 35 - 39.
5. Kokun O.M. Determinacija samozdijsnennja fahivciv riznykh profesij / O.M. Kokun // Naukovyj visnyk Chernivec'kogo universytetu. – 2015. – Vyp. 743. Pedagogika ta psihologija. – S. 109 - 115.
6. Kornijaka O.M. Osoblyvosti profesijnogo samozdijsnennja vykladacha vyshhoi' shkoly / O.M. Kornijaka // Psiholingvistyka: [zb. nauk. prac' DVNZ “Perejaslav-Hmel'nyc'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Grygorija Skovorody”]. – Perejaslav-Hmel'nyc'kyj: “Vydavnytvo KSV”, 2015. – Vyp. 17. – S. 74 – 81.
7. Kruzheva T.V. Profesijne samozdijsnennja: systema ponjat' / T.V.Kruzheva // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – 2014. – Tom. V: Psyhofiziologija. Psihologija pracı. Eksperymental'na psihologija. – Vyp. 14. – S. 109 - 115.
8. Panasenko N.M. Vplyv syndromu emocijnogo vygorannja na profesijne samozdijsnennja likarja / N.M. Panasenko // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – 2014. – Tom. V: Psyhofiziologija. Psihologija pracı. Eksperymental'na psihologija. – Vypusk 14. – S. 155-164.

9. Kokun O.M. Features and factors of professional self-fulfilment of skilled people // Social Welfare. Interdisciplinary Approach. - 2014. – № 4 (1). - P. 18 - 30.

Kokun O.M. Psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment: conceptual and empirical basis. The article presents the main principles of the concept of psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment that was developed on the base of the theoretical and empirical study performed by the Laboratory of Age Psychophysiology of the Kostiuk's Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine.

The empirical study was conducted in a traditional way as well as remotely; 761 skilled people of different occupations participated in it. They filled in the Questionnaire of Professional Self-Fulfilment and a number of other psychological diagnostic techniques.

The obtained theoretical and empirical results justified the concept of psychophysiological objective laws of persons' professional self-fulfilment that includes six components: 1) substantiation of importance of the issue of person's professional self-fulfilment; 2) determination and meaningful description of its key terms; 3) the principles of investigation of person's professional self-fulfilment; 4) specific psychophysiological principles of investigation of person's professional self-fulfilment; 5) general objective laws of person's professional self-fulfilment; 6) psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment.

Prospects for further researches can include determination of key factors of professional self-fulfilment of skilled people of different professions and development on this basis of specific measures and practical recommendations for psychophysiological provision of person's professional self-fulfilment taking into account actual social and economic conditions.

Key words: self-fulfilment, professional self-fulfilment, professional development, attributes of self-fulfilment, skilled people.

УДК: 159.938

Корніяка О.М.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Корніяка О.М. Комунікативний аспект професійного самоздійснення викладача вищої школи. В статті представлено розуміння сутності професійно-комунікативного самоздійснення викладача вищої школи. Подано результати емпіричного дослідження комунікативних особливостей професійного самоздійснення викладачів залежно від віку. Зафіксовано зниження розвитку комунікативної компетентності (та окремих її складових) у сфері ділового спілкування у викладачів вищої школи в міру їх дорослішання – 40 років і старші.

Ключові слова: професійне самоздійснення, комунікативний аспект професійного самоздійснення, професіоналізм, фахівці науково-педагогічного профілю.

Корніяка О.Н. Коммуникативный аспект профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы. В статье представлено понимание сущности профессионально-коммуникативного самоосуществления преподавателя высшей школы. Даны результаты эмпирического исследования профессионального самоосуществления преподавателей в зависимости от возраста. Установлено снижение развития коммуникативной компетентности и отдельных ее составляющих у преподавателей высшей школы в меру взросления – в возрасте 40 лет и старше.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, коммуникативный аспект профессионального самоосуществления, профессионализм, профессионалы научно-педагогического профиля.